

„Domov“ jako místo dočasného návratu První cesty německých vysídlenců do Československa

Sandra Kreisslová

DOI: 10.21104/CL.2018.2.02

“Home” as a Place of Temporary Return
First Travels of Displaced Germans to Czechoslovakia

Abstract The study focuses on the phenomenon of so-called home tourism of German-speaking people who have been forcibly displaced in 1945 from Czechoslovakia and now they live in different places of the Federal Republic of Germany. The first illegal border crossings occurred immediately after the forced displacement. The first legal travels to Czechoslovakia can be seen from the second half of the 1950s as a response to the loosening Czechoslovak tourism and visa policies, as well as the improving economic situation of displaced persons. This text focuses on the narrative reflection of these specific trips, i.e. the stay in the “old home” by the actors of this type of tourism. Through biographical narrative interviews, the author looks for the importance attributed to these “places of return” which have undergone a significant social and cultural transformation during the absence of displaced persons.

Key words Forced displacement, German-speaking population, Czechoslovakia, home tourism, home, qualitative research.

Studie vznikla s podporou grantu GA ČR č. 16-19041S „Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin“.

Contact PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.,
Katedra psychologie, Provozně ekonomická
fakulta ČZU, Kamýcká 129,
165 21 Praha 6, Czech Republic;
e-mail: kreisslova@pef.czu.cz.

Jak citovat / How to cite Kreisslová, Sandra.
(2018). „Domov“ jako místo dočasného
návratu. První cesty německých vysídlenců
do Československa. *Český lid* 105, 159–176.
doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.02>

Moje matka by umřela, kdybych tam (do Československa, pozn. aut.) jel, kvůli všem těm zkušenostem, které měla. Umřela by! Měla obrovský strach. Zemřela 2. února a v létě jsme tam jeli. (...) A pak jsem tam už holt jezdil pravidelně.¹

Narátor E. H., jehož vzpomínky jsou výše citovány, patří k příslušníkům specifické skupiny ko-etnických migrantů (Scholl-Schneider 2014: 156),² kteří museli po roce 1945 opustit Československo v rámci poválečného nuceného vysídlení německy hovořícího obyvatelstva. V současné době žije, jako většina jeho vysídlených krajanů,³ ve Spolkové republice Německo (SRN). Svě rodné město Karlovy Vary navštívil poprvé od svého nuceného odchodu až po čtyřiceti letech. Mezi německými vysídlení/vyhnanci⁴ bylo však také mnoho těch, včetně narátorovy matky, kteří svá rodná města a obce již nikdy nenavštívili. Podle německé etnoložky Kathariny Eischové (Eisch 2002: 31) je od těchto cest odrazovaly různé důvody; traumatické zkušenosti a vzpomínky z konce války, očekávaná omluva za způsobená příkoří ze strany československého státu či snaha o „zakonzervování“ vzpomínek na „domov“ (*Heimat*)⁵ a obavy z jejich narušení při střetu s realitou. Nezanedbatelnou roli, proč se někteří z vysídlenců zdráhali do Československa vycestovat, mohly sehrávat i ryze pragmatické důvody spojené s komplikacemi plynoucími z vízové povinnosti a povinné směny peněz. Navíc lze, jak doplňuje svou předchozí výpověď narátor E. H., také předpokládat, že někteří měli z návratu do Československa strach například z důvodu aktivního členství v sudetoněmeckých organizacích, jejichž rétorika byla v době studené války značně protičeská (srov. Weger 2008):

Moje matka měla strach z toho, jak se k ní choval tamní velitel. Kvůli tomu onemocněla cukrovkou prvního typu se všemi následky, které z toho plynou. A taky kvůli tomu, že jsem byl od roku 1955 aktivní ve vyhnaneckých organizacích.⁶

1 Rozhovor s E. H. (nar. 1938, Karlovy Vary) veden 6. 10. 2017 (Leun, Hesensko).

2 O ko-etnické migraci se uvažuje v případě migrantů, kteří re/emigrují do států, kde žije stejná etnická skupina (srov. Žmegač – Voß – Roth 2010).

3 Krajané (*Landsleute*) je běžné označení společně užívané mezi vysídleníci.

4 V textu využívám neutrálnější označení vysídleníci, resp. nucené vysídlení. Pojem vyhnanci (*Vertriebene*), resp. vyhnání (*Vertreibung*), které se etablovalo v německy hovořícím prostředí a odpovídá subjektivnímu pohledu postižených osob, využívám v těch případech, kdy o něm hovoří sami narátoři.

5 Pojem „*Heimat*“ prošel v minulosti různými významovými proměnami. Nevyhnula se mu ani politická instrumentalizace, a to zejména v době národního socialismu. Později k jeho politizaci dochází v rámci vzpomínkové politiky (*Erinnerungspolitik*) prosazované Svazem vyhnanců (*Bund der Vertriebenen*) (srov. Donig – Scholl-Schneider 2009; Bausinger 2001; Köstlin 1996). Jde o do češtiny obtížně přeložitelný termín, který v této studii překládám jako „domov“ či „domovina“.

6 Rozhovor s E. H. (nar. 1938, Karlovy Vary) veden 6. 10. 2017 (Leun, Hesensko).

Jistou alternativu, jak se fyzicky přiblížit k „domovu“, aniž by musela být překročena „železná opona“, nabízela místa v bezprostřední blízkosti hranice, odkud bylo možné pohlédnout na druhou stranu do Československa. Vizuální kontakt, který měl navodit pocit blízkosti „ztraceného domova“ (*verlorene Heimat*), byl podpořen výstavbou vyhlídkových věží. V roce 1961 tak byli kupříkladu chebští vysídlenci prostřednictvím domovského časopisu *Egerer Zeitung* („Steht meiner Heimat Haus...“ 1961) informováni o dokončení a slavnostním otevření věže domova (*Turm der Heimat*) v bavorském Neualbenreuthu. Vznikl zde prostor pro pravidelná setkávání, v jejichž rámci měla být potvrzována a reprodukována společně sdílená identita vysídlenců založená na ústředním motivu „vyhnanectví“ a víře ve společný osud. Jako klíčové se v tomto procesu ukázaly vzpomínky a představy o „starém domově“ (*alte Heimat*), který tito lidé interpretují jako místo původu a zakořeněnosti. Zkušenost ztráty domova vedla tuto „generaci zážitku“ (*Erlebnissgeneration*)⁷ k orientaci na minulost, posílila nostalgii a emoční vazbu na místa, která byli donuceni opustit (srov. Krauss 2015: 20). Zatímco někteří se vědomě či nevědomě rozhodli nepřekročit symbolickou hranici mezi světem minulosti a současnosti a konstruovali a udržovali „ztracený domov“ skrze vzpomínky, mýty a narace, někteří se na cestu do původní vlasti vydali a symbolickou i prostorovou hranici překonali. To nás přivádí ke specifickému a stále aktuálnímu tématu tzv. domovské turistiky (*Heimattourismus*).⁸

Fenomén cestování německých vysídlenců do Československa nezůstal z pohledu německé etnologie (obdobně jako celá řada dalších témat souvisejících s kulturou, nucenou migrací či integrací vysídlenců) stranou (nejnověji Bretschneider 2018; Scholl-Schneider 2017, 2014; dále Burachovič 2002; Fendl 1998; Lehmann 1993) a obecně přispěl k bádání o moderních migracích a turistice. V předkládané studii na některé z těchto textů navazuji a jejich závěry částečně využívám k doplnění či komparaci se svými zjištěními. Z možných hledisek, která toto téma nabízejí, se pak soustředím na otázku narativní reflexe těchto cest do „domova“ po roce 1946. Mou snahou je proniknout do emických významů, které těmto cestám, respektive pobytu ve „staré domovině“,⁹ přisuzují samotní aktéři, tj. narátorky a narátoři.¹⁰

Základní kategorie, která s tzv. domovskou turistikou úzce souvisí, a které je v německojazyčném prostředí rovněž věnována značná pozornost, je

7 Pojem „generace zážitku“ zde s odkazem na Mannheimovský koncept generací chápu jako skupinu osob, která není dána pouze datem narození, ale také možností participovat na společných osudech historicko-sociální jednotky (Mannheim 2007).

8 V německé literatuře se lze setkat také s označením *Heimwehtourismus* a *Heimweturisten*. Jedná se o do češtiny těžko přeložitelné pojmy, kterými se označuje turistika, resp. turisté, které pojí společně sdílený stesk po „ztraceném domově“ (srov. Fendl 1998; Saueremann 2002; Lehmann 1993).

9 Téma přechodů přes státní hranici v této studii vynechávám.

10 Pro další zjednodušení textu užívám generické maskulinum coby souhrnné označení mužů i žen. Pokud bude třeba odlišit narátorky a narátory na základě jejich genderu, explicitně to vyjádřím.

„*Heimat*“/„domov“. Obecně přijímaná definice chybí a v odborné literatuře se hovoří o obtížích s jejím vymezením, protože ji někteří badatelé chápou spíše za koncept, nežli pojem (Gebhard – Geisler – Schröter 2007: 9). Shoda však panuje v tom, že v sobě zahrnuje tři základní složky – emocionální, sociální a prostorovou. Zatímco emoční dimenze „domova“ stojí na pocitech bezpečí, blízkosti, důvěry, příslušnosti a uznání, sociální dimenze je založena na sociálních vazbách k rodině, příbuzným, přátelům, sousedům a dalším komunitám. Konstitutivním prvkem pro koncepci „domova“ je pak složka prostorová, která se vztahuje k různě geograficky vymezenému nebo imaginárnímu prostoru od bytu, domu, rodiště, krajiny či regionu až po vlast (Bastian 1995: 43). „Domov“ lze tedy chápat jako specifický vztah jedince k prostoru, v němž se odráží výše uvedené dimenze, a jež je zdrojem identifikace a identity (Gebhard – Geisler – Schröter 2007: 10).

Biografie jako pramen poznání „domovské“ turistiky

Analytickým materiálem umožňujícím porozumění „vnitřní“ aktérské perspektivy tzv. domovské turistiky se staly biograficko-narativní rozhovory. Pod biografií, respektive autobiografií zde rozumím specifický *narativní produkt* (Picard 2014: 179), jehož podstatu tvoří životní příběh jedince zahrnující interpretace *sociálně-historických podmínek a událostí na jedné straně a vnitřní psychický vývoj subjektu na straně druhé* (Alheit – Dausin 1990: 8). V biografiích panuje mezi jedincem a společností dialektický vztah, promítá se v nich jak subjektivní prožitek vlastní minulosti, tak sociální rozměr lidského bytí (srov. Lehmann 1983: 20–27). Narativně artikulované události, zkušenosti a pocity, které jedinec prožil, obsahují také kolektivně sdílené výklady a reprezentace světa. Dle německého etnologa Albrechta Lehmana jsou životní příběhy součástí celé „kultury vyprávění“ (*Erzählkultur*) – kolektivně sdílených komunikačních vzorců a komunikační praxe určitého historického období (Lehmann 1993: 229, 2007: 9), kterou jsou biografie řízeny a současně se v nich sdílená kultura odráží.

V procesu vyprávění o vlastním životě dává jedinec své existenci smysl, ukotvuje se v přítomnosti a formuje své představy o budoucnosti (Mlynář 2014: 219), biografie se tak stává významným pramenem výzkumu osobních a kolektivních identit (např. Hamar 2008; Rosenthal 1995). Současně podává také zprávu o realitě všedního dne (např. Pažout 2015; Vaněk – Krátká 2014; Petráň 2012). Každodennost zde stojí v kontrastu s tzv. velkou historií. Jde o perspektivu dějinných událostí „zdola“, od aktéra zasazeného do *existujících mocenských hierarchií a souvislostí dění*, jež navíc uvažuje v *modu praktického obstarávání existenčních potřeb* (Sedlák 2013: 122). Prostřednictvím biografické narace je v určitém smyslu minulou každodennost možné přiblížit. Předestřeny jsou zde osobní zkušenosti a významy, které lidé uplynulým událostem přikládají. Ve vyprávění se neodráží minulost jako v zrcadle,

vypravěč vzpomíná prizmatem přítomnosti a jako příslušník určité sociální skupiny v mantinelech tzv. sociálních rámců (Halbwachs 2009). Úzké napojení vyprávění a vzpomínání na osobní identitu je dalším faktorem ovlivňujícím selektivní rekonstrukci minulosti; obava z narušení pozitivního sebeobrazu vede k vědomému či nevědomému zamlčování nepříjemných či zahanbujících pasáží z životního příběhu. Vzpomínky se mohou od skutečně prožité minulosti navíc lišit z důvodu zapomínání, zjednodušování či dotváření (srov. Welzer 2002; Kusá 1995). Podoba a obsah životního příběhu závisí také na aktuální životní fázi jedince a jeho vztahu k okolnímu světu a v neposlední řadě je určován vztahem mezi vypravěčem a posluchačem, v tomto případě badatelkou. Rovněž tyto okolnosti je při práci s biografiemi nutné zohlednit, jak činím níže.

Pro potřeby této studie jsem využila deset biograficko-narativních rozhovorů (srov. Schütze 1983), které jsem pořídila v rámci grantového projektu *Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin* (2016–2018).¹¹ Ačkoliv výzkum nebyl primárně orientován na otázku cestování vysídlených Němců do Československa,¹² tvořilo toto téma integrální součást všech získaných rozhovorů od zástupců nejstarší generace (tj. osob narozených před rokem 1945). Jelikož lze fenomén „domova“ identifikovat jako jeden z leitmotivů těchto biografií, stalo se vyprávění o dočasném návratu do rodných měst a obcí logickým vyústěním příběhů o životě ve „staré domovině“ před rokem 1945, nuceném odchodu z Československa a následné integraci v „nové“ zemi. V biografických vyprávěních představovaly tyto příběhy orientační body, které do celého vyprávění vnášely strukturu chronologických a významových sekvencí (srov. Grygar 2003: 138). Vzpomínky na cesty byly součástí jak první volné fáze rozhovoru, tak následujících polostrukturovaných částí. Pokud se jednalo o vzpomínky vyvolané otázkou ze strany tazatelky, pak je narátoři formulovali vždy jako ucelené narace, vyprávěné se značnou důležitostí, kterými byl manifestován pozdější, respektive současný vztah k „původnímu domovu“ a v některých případech jimi bylo dokládáno předávání vzpomínek a informací o původu rodiny na další generace. Lze tak souhlasit s německou etnoložkou Elisabeth Fendlovou (Fendl 1998: 87), že tyto příběhy zaujímají v biografiích podobně důležité místo jako vzpomínky

11 Rozhovory proběhly s dotazovanými v prostředí jejich domova, pouze v jednom případě se uskutečnil v domě gate keepera, který rozhovor domluvil. Délka rozhovorů se pohybovala od hodiny a půl až po tři hodiny. Z deseti interviewovaných osob se jednalo o pět mužů a pět žen, nejstarší narátor byl narozen v roce 1926, nejmladší narátorka v roce 1944. Pamětníci pocházeli z různých částí pohraničí českých zemí, dominovaly však severozápadní Čechy. Dnes žijí v Hesensku a Bavorsku. Nahrávky a jejich přepisy jsou uloženy v brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR a v archivu autorky. Zde citované výpovědi jsou překladem německých originálů a jsou vždy opatřeny poznámkou pod čarou s informacemi o roku a místě narození dotazovaných osob, včetně data a místa vedení rozhovoru. Jména narátorů jsou anonymizována, použité iniciály jsou fiktivní.

12 Projekt se v jedné ze svých částí soustředí na otázku mezigenerační transmise vzpomínek v rodinách na nucené vysídlení Němců z Československa.

na nucené vysídlení, byť „vyhnání“ bylo (možná i s ohledem na výzkumný cíl projektu a chronologický sled událostí) vždy situováno do první fáze rozhovoru a zdá se být proto na první pohled významnější.

V případě našeho interkulturně pojatého výzkumu musíme dále zohlednit etno-kulturní odlišnosti českého a německého prostředí.¹³ Jelikož výzkumný tým neměl mezinárodní charakter, lze se jen domnívat, zda a do jaké míry byly rozhovory provedené v Německu ovlivněny jinonárodnostním původem badatelů. Se zjevnou, nepřekonatelnou nedůvěrou nebo dokonce odmítnutím jsem se během výzkumu nesetkala, naopak rozhovory probíhaly vždy ve velmi příjemné a uvolněné atmosféře. Generační rozdíl umožnil ze strany narátorů k mé osobě přistupovat bez jakýchkoliv nacionálních resentimentů, neboť dle slov mnohých dotazovaných osob „má generace za poválečná příkoří již nenese žádnou zodpovědnost“. Navíc byla má výzkumná činnost často chápána jako zásadní pro česko-německé porozumění a možnost jak zprostředkovat české společnosti pohled na nucené vysídlení ze strany německých vysídlelců.

Z provedených rozhovorů mě tedy zajímaly a narativní hermeneutické analýze (Hájek 2014: 160–162) následně byly podrobeny ty výpovědi, v nichž narátoři popisovali a interpretovali tzv. domovskou turistiku. Zvláště jsem se soustředila na cesty, které pro vypravěče z hlediska biografické časové posloupnosti znamenaly moment prvního setkání se „starou domovinou“ po nuceném vysídlení z Československa. Pro zasazení biografí do širšího kontextu „domovské“ turistiky jsem jako doplněk využila archivní prameny a domovské/vysídlenecké časopisy (*Heimatzeitschriften*),¹⁴ ve kterých jsou situaci v Československu po roce 1946 věnovány obvykle celé rubriky a zprávám z cest je zde vyhraněn značný prostor.¹⁵

Počátky „domovské“ turistiky a první cesty narátorů do Československa

*Potom co umřela (matka, pozn. aut.), vydal jsem se do Karlových Varů se svou ženou a dalšími příbuznými. Situace za komunismu a města mého dětství mě velmi zajímala. Stesk po domově byl silnější než cokoliv jiného.*¹⁶

13 K metodologickým specifikům výzkumů v česko-německém prostředí srov. např. Lozoviuk (2012: 35–38) nebo Scholl-Schneider (2015).

14 Vysídlenecké časopisy začaly vycházet po druhé světové válce s cílem informovat nuceně vysídlené Němce z Československa pocházející z jedné lokality/jednoho regionu, nyní ovšem roztroušených po celém Německu, o dění v dané skupině, její historii a kultuře (srov. Kasten 2017).

15 Konkrétně se jednalo o časopisy orientující se na oblasti severozápadních Čech: *Das junge Komotau*, *Komotauer Zeitung*, *Mei' Erzgebirg'* a *Egerer Zeitung*, jejichž analýze jsem se věnovala již dříve, srov. Kreisslová (2018), Kreisslová – Nosková (2017), Kreisslová (2014).

16 Rozhovor s E. H. (nar. 1938, Karlovy Vary) veden 6. 10. 2017 (Leun, Hesensko).

Stesk a návrat ke kořenům, prožitek autenticity, zvědavost jak rodné město či obec po letech odloučení vypadá či touha znovu se shledat s příbuznými rozdělenými „železnou oponou“, patřily k nejběžnějším motivacím, které německé vysídlence k návštěvám Československa vedly. E. H. cestu do „staré domoviny“ podnikl, již z výše popsaných důvodů, relativně pozdě. Z historického hlediska docházelo k prvním cestám mnohem dříve. Jako vhodný zdroj informací zde mohou posloužit vysídlenecké časopisy (Scholl-Schneider 2017), které dokládají dokonce i „tajné“ neoficiální cesty za hranice bezprostředně po nuceném vysídlení, o kterých redakce prostřednictvím čtenářských dopisů referovaly (např. ...und aus Komotau 1950; M. K. 1950).¹⁷ Od druhé poloviny 50. let se pak objevují zprávy z prvních legálních návštěv tehdejšího Československa, které zpravidla poskytují negativně laděné informace o „stavu domoviny“ (např. „...Die Häuser sind zerfallen...“ 1957; P. 1956) ve velké míře poznamenané tehdejší sudetoněmeckým diskurzem „práva na domov“ (*Recht auf Heimat*) a dobovou rétorikou spojenou s atmosférou studené války (srov. Kreisslová 2014).

Postupně je možné zaznamenat zvyšující se počet těchto cest, které byly částečně reakcí na pozvolna se uvolňující československou politiku cestovního ruchu a vydávání víz cizincům (Rychlík 2007: 53). Z perspektivy narátorů to byla také zlepšující se ekonomická situace rodiny a celková existenční stabilizace v nové západoněmecké společnosti prožívající tzv. hospodářský zázrak, která umožnila německým vysídlencům vyjet do zahraničí (srov. Burachovič 2002: 225). Pamětník M. L. tak svou cestu do rodných Velkých Losin u Šumperka interpretoval jako zadostiučinění, když chtěl novému majiteli bývalého zkonfiskovaného domu po letech ukázat, že poválečný pád vystřídal vzestup:

V sedmdesátých letech jsem jel s mojí matkou domů. A moje matka chtěla k tomu Čechovi, co obsadil statek a řekl jí: „Němci budou všichni kaput v Německu!“ A my jsme mu chtěli říct, že jsme nepošli, že jsme všichni tady, ale to už byl mrtvý.¹⁸

Jak ukazují články publikované ve vysídleneckých časopisech, podnikaly se cesty nejdříve vlakem, a teprve později automobilem nebo autobusem. Již na konci 50. let se objevují i inzeráty cestovních kanceláří, které se začaly na „domovskou“ turistiku specializovat a nabízely vysídlencům hromadné autobusové zájezdy (např. *Reisen in die Tschechoslowakei* 1956).¹⁹

17 Poválečné ilegální přechody německých vysídlenců na příkladu českosaské hranice sleduje např. Petr Karlíček (2015).

18 Rozhovor s M. L. (nar. 1935, Velké Losiny u Šumperka) veden 7. 10. 2017 (Ehringshausen, Hesensko).

19 Často vysídlenci nejdříve využili autobusového zájezdu, až pak se na cestu vydali vlastním automobilem (Scholl-Schneider 2014: 158).

Na nárůst individuální i organizované turistiky reagovali také vydavatelé časopisů, když zveřejňovali všeobecné cestovní a vízové informace, jež měly cestování do Československa usnadnit. Zintenzivnění turistického ruchu s Československem však bylo v periodících také kritizováno; přístup k německým turistům byl ze strany československé vlády údajně pokrytecký, jejich příjezdy byly umožněny pouze kvůli přísunu deviz, nikoliv z důvodu zkvalitnění československo-německých vztahů (Sudetendeutsche bringt uns Devisen! 1956; blíže pak Kreisslová – Nosková 2017; Kreisslová 2014).

Od 60. let 20. století turisté ze Spolkové republiky Německo a Rakouska v oblasti příjezdového cestovního ruchu z tzv. kapitalistických zemí jasně dominovali. Vztah k „sudetoněmeckému“ turismu byl ze strany československého státu rovněž ambivalentní. Na jedné straně panovala obava z *pronikání revanšistických nálad a názorů* a pohyb a činnost vysídlených Němců v pohraniční byly sledovány. Předpokládalo se, že *navštěvníci z řad odsunutých Němců namísto turistického pobytu, zřejmě předem informováni a připraveni (vedoucími sudetoněmeckého hnutí, pozn. aut.), provokativně navštěvují různé objekty s cílem zjišťovat současný stav svých bývalých majetků, nebo majetků příbuzných a známých. (...) Bylo také zjištěno, že pomocí cest do ČSR získávají organizace sudetských Němců různé autentické materiály. Z těchto důvodů bylo navrženo vysídlelcům ze západních zemí neudělovat vízum. Výjimky, které měly být z tohoto opatření vyňaty, tvořily osoby s pokrokovým smýšlením, účastníci pohřbů nejbližších příbuzných a dále neměli být z hospodářských zájmů státu zahrnutí lázeňští hosté a účastníci lovu zvěře.*²⁰ Na druhé straně byli, i přes protiněmecké resentimenty a tehdejší oficiální propagandu, německy hovořící hosté komunistickým režimem z ekonomických důvodů vítáni. Vzhledem k vysokému procentu, které mezi těmito turisty tvořili bývalí vysídlenci, byly i jejich cesty nejvyššími čs. oficiálními představiteli tolerovány. Vstřícné kroky vedené směrem k usnadnění a podpoře aktivního zahraničního cestovního ruchu se často uskutečňovaly v závislosti na konkrétní situaci vzájemných mezinárodních vztahů (srov. Mücke 2017: 66–67).²¹

„Domovská“ turistika zažívala svůj rozmach od druhé poloviny 60. let minulého století (Burachovič 2002: 225). Během tohoto období začala s cestováním do „staré domoviny“ většina narátorů, se kterými jsem vedla rozhovor. Možnosti vrátit se do míst svého dětství, respektive mládí se nikdo z nich nevzdal. Objevuje se zde mnohdy rozdíl oproti generaci jejich rodičů, kteří prožili

20 Pronikání revanšismu do ČSR v rámci cestovního ruchu. Politické byro ÚV KSČ. ABS, f. A2-2, inv. j. 620.

21 Navzdory silícím trendům individuální (auto)turistiky byly ze strany čs. autorit spíše preferovány hromadné zájezdy a až do normalizace vzájemných turistických vztahů mezi státy (s Rakouskem v první polovině 60. let; se SRN na počátku let sedmdesátých) byly podporovány styky pouze s vybranými komerčními subjekty a pouze na základě komerčně založené propagace (zejména prostřednictvím Čedoku).

nucené vysídlení v dospělém věku a zkušenost ztráty „domova“ se pro ně stala hlubokým traumatem. Z možných strategií, jak se vyrovnat se steskem po „domově“, se nabízela jednak jednorázová cesta (srov. Lehmann 1993: 112–114), jež umožnila symbolické rozloučení a vnitřní ukončení určité životní etapy, jednak mlčení o bolestivé minulosti a odmítnutí se do bývalé vlasti znovu podívat (srov. Lehmann 1993: 114–119). Strategie mlčení se uplatnila také v původní rodině narátorky A. H., dle které se tímto způsobem rodiče vypořádávali s negativními životními zkušenostmi.

Moji rodiče o starém domově moc nevyprávěli, bylo to u nás spíš tabu. Sama jsem nevěděla proč, celé roky jsem nad tím přemýšlela. Měla jsem takový pocit, že moje maminka se zatvrdila. U nás vždycky platilo, že tohle je náš domov a konec. Co přesně moji rodiče prožili, no vždyť můj otec se vrátil z války jen s jednou nohou. A přesto tady začal znovu.²²

Narátorka A. H. je však příkladem porušení původních praktik; na rozdíl od svých rodičů společně se svým manželem, který patří rovněž do skupiny vysídlenců, udržuje se „starou domovinou“ aktivní a pravidelný kontakt. Také ostatní pamětníky z mého vzorku, kteří trauma svých rodičů nesdílejí s takovou intenzitou (jak sami ve svých výpovědích zmiňují), lze zařadit do třetího typu, který Lehmann (1993: 119–124) popsal jako „opakované návraty“ ze zvyku. Československo, respektive Českou republiku navštěvují opakovaně, většina s sebou vzala i své děti a vnoučata. Tyto rodinné cesty jsou důkazem živého mezigeneračního tradování příběhů o minulosti, v nichž i zástupci následujících generací „ztracený domov“ znovu re/konstruují.

Pouze manželé J. a A. H. se svými potomky dosud společnou cestu nepodnikli, důvodem má být nedostatek času a „prozatím“ malý zájem dětí a vnoučat. Pro případ, kdyby se však jednou do rodných míst svých pra/rodičů chtěli vydat, je chce narátor J. H. náležitě „vybavit“ prostřednictvím vlastnoručně sepsané kroniky rodiny a vytvořených map:

Já jsem se svými dětmi a vnoučaty v Česku nikdy nebyl. Já tam byl, ale oni ne. Ale já jim vytvořil mapy, kde jsou české a německé názvy, aby se do toho mohli vžít. Tady jsou vyznačeny německé názvy obcí a tady se můžou podívat, aha tady jsou české názvy k těm německým. Tak aby se do toho mohli vžít, oni si přece s českými názvy nic nepočnou. (...) To by holt mělo být dílo (kronika, jejíž součástí mapy jsou, pozn. aut.), které by pak mělo sloužit k tomu, aby později věděly, kde jsou jejich kořeny.²³

22 Rozhovor s A. H. (nar. 1944, Pěkná u Prachatic) veden 2. 12. 2017, (Braunfels, Hesensko).

23 Rozhovor s J. H. (nar. 1942, Cheb) veden 2. 12. 2017, (Braunfels, Hesensko).

I z výše citovaného úryvku je zřejmé, že udržování vzpomínek na „ztracený domov“ chápe tato „generace zážitku“ jako závazek pro své potomky; shromažďování a uchovávání různých upomínkových předmětů (mnohdy až posvátně vystavovaných na k tomu účelu speciálně určených místech, popřípadě jsou jim věnované celé místnosti, které působí jako malá soukromá muzea), sepisování kronik či autobiografií, vytváření mapek a plánů se během terénního výzkumu ukázaly jako běžný projev péče o rodinnou historii, která se má stát dokladem nuceným vysídlením narušené kontinuity.

Konfrontace „starého“ a „nového“ světa

Mnozí, mnozí už se tam nepodívali. Ještě dnes znám spoustu těch, kteří říkají: „Už tam nepojedu, když mě vyhodili!“ Moji rodiče tam ale jezdili. (...) Jednou tam jel (otec, pozn. aut.), byl tam autobusem, s nějakým autobusem, ale ten do Rájova nejel, ten jel někam jinam. To byly organizované zájezdy. A on chtěl do Rájova. Tak šel na zastávku a vzal si taxi. Pár slov česky uměl, tak řekl, že chce jet do Rájova. Jakmile dorazili do Rájova, zeptal se taxikář, kdy ho má vyzvednout. Tak můj otec řekl: „Víte co, vyložte mě v nějaké hospodě, tam mě můžete pak i vyzvednout“. Taxikář mu ale odpověděl: „V Rájově nejsou žádné hospody“. Tak otec řekl: „To já přece musím vědět líp než vy, v Rájově jsou tři hospody!“ V tu chvíli, jak se tam dostal, tak úplně zapomněl, že je vše zničené, že už nic není jako dřív! Byl moc zklamaný, v Rájově už žádné hospody nebyly.²⁴

V rodině výše citované narátoky W. B. tradovaná historka o otcově návštěvě rodné obce Rájov u Mariánských Lázní v sobě nese prožitek odcizení od „domova“ (srov. Szaló 2006: 148). Vysídlenci podvědomě hledali své „staré domovy“, nostalgické myšlenkové obrazy se však se zakoušenou realitou neztotožňovaly.²⁵ Na okamžik se v jistém smyslu stali Schützovými navrátilci, kteří vstoupili do prostředí, o kterém se domnívali, že jej důvěrně znají (srov. Schütz 1945). Od doby jejich nepřítomnosti však prošlo původně známé prostředí radikální proměnou, navíc ani oni nebyli již stejnými lidmi jako v době svého odchodu (Szaló 2017: 86). Biografie zřetelně reflektují prožívaný rozdíl mezi „blízkým“ a „vzdáleným“, mezi „vlastním“ a „cizím“. „Starý“ a „známý“ svět se proměnil, stal se matoucím. Systém znalostí a pravidel, jenž byl na tomto místě sdílen v minulosti, v přítomnosti nefungoval. Vysídlenci se pro-

²⁴ Rozhovor s W. B. (nar. 1932, Rájov u Mariánských Lázní) veden 1. 12. 2017, (Leun, Hesensko).

²⁵ Fendl (1998) „přezkoumávání“ obrazů minulosti považuje za společný rys všech cest do „staré domoviny“, ať už jsou podnikány za účelem vyrovnání se s traumatickou minulostí, inspekce či pouze odpočinku a trávení volného času.

to museli během svých návštěv někdejšího „domova“ alespoň částečně snažit porozumět a zorientovat v nově nastolených podmínkách. Narátorka W. B. tak vzpomíná, jak měla při své první cestě v roce 1965 problém zvládnout jinak rutinní činnosti; netušila kde a jak probíhá směna peněz, jak využít místní tramvajovou dopravu a nedokázala najít správný směr při výstupu na vlakovém nádraží, neboť existovala místa, kde se jako dítě nikdy předtím nepohybovala.²⁶ Vše navíc významně komplikovala neznalost českého jazyka.

Při návratu „domů“ směřovaly první kroky vysídlenců nejčastěji k rodnému domu, jehož tehdejší stav byl v biografiích vystaven detailnímu popisu. Přitom se využívalo kategorií „zchátralý“, „zanedbaný“, „zašlý“, „špinavý“, které až nápadně kontrastovaly idealizovaným popisům „domova“ před rokem 1945. Nebylo nikterak výjimečné, že vysídlenci svůj rodný dům z různých důvodů již nespatriřili a přišli k prázdnému místu. Některými tato zkušenost otrásla, jak vzpomíná například narátor S. Z.:

Tenkrát jsem tam jel autem. Zůstal jsem stát. Ještě jsem se dokázal orientovat, protože na tom pozemku byl skalní výběžek a ten tam ještě byl. Protože dědeček celý ten zadní pozemek vybudoval, udělal tam terasy. A nahoře u vinice byl zahradní altán. A to mě utvrdilo v tom, že je to ten pozemek. Zůstal jsem sedět, ani jsem nevystoupil, Walter (syn, pozn. aut.) šel ven. Bylo to jedno životní období.²⁷

Jiní naopak tuto zkušenost zpětně interpretují kladně, protože procesu chátrání a konečné likvidaci nemuseli přihlížet, jak vzpomíná například narátorka W. B.:

Ne. Dozvěděli jsme se to (o likvidaci domu, pozn. aut.), až když jsme tam byli. Když jsme tam přijeli, přišla ta paní, co nám vždy nosí klíče od kostela. A rukama a nohama nám vysvětlila, takhle ukazovala na prstech, že před čtrnácti dny byl srovnán se zemí. Bohudík. Už bych dovnitř nechtěla. Bohudík. Viděla jsem pak ty rozmělněné cihly, co z baráku zbyly. Trámy už byly odvožené, oni je přece vyřízli. Musím upřímně říct, že by bylo horší, kdybych viděla, jak tady visí. A tak už jsem ho neviděla a to bylo dobře. Měli jsme radost. Stál tam ještě strom. A podle toho stromu jsem mohla ukázat, kde stála zeď a kde pilíř a kudy vedl plot.²⁸

26 Vysídlenci začali jako turisté v Československu/České republice objevovat zcela nová místa (srov. Fendl 1998: 90). V případě interviewovaných osob se jednalo jak o města v blízkosti původního bydliště, tak o vzdálenější oblíbené turistické destinace jako Karlovy Vary, Mariánské lázně či Prahu.

27 Rozhovor s S. Z. (nar. 1926, Teplice) veden 17. 7. 2017, (Wiesbaden, Hesensko).

28 Rozhovor s W. B. (nar. 1932, Rájov u Mariánských Lázní) veden 1. 12. 2017, (Leun, Hesensko).

V obou výše citovaných, ale i dalších příbězích náleželo zvláštní místo přírodním útvarům (např. stromům, skálám, potokům), které fungovaly jako orientační bod umožňující se vyznat ve změněném a na první pohled nečitelném prostoru a identifikovat například místo, kde stával rodný dům. Zároveň se příroda stala zdrojem vzpomínání a vypravování, popřípadě nabídla možnost, jak si vzít „kus domova“ s sebou zpět do Německa. Pamětníci často hovořili o zemině, kterou si pro sebe nebo své blízké z cest přivezli, vozily se také ořechy, šišky nebo listy ze stromů (srov. Fendl 1998: 94).

Je zřejmé, že prožitek návratu „domů“ byl v naracích neodmyslitelně spjat s návštěvou ať již existujícího, či zaniklého rodného domu. Ztrátě tohoto výjimečného místa, které se do jejich paměti vepsalo jako místo dětství, pobytu nejbližších rodinných příslušníků, a tedy prostor intimity a bezpečí, je pochopitelně věnována velká pozornost. Narátory přiváděly tyto úvahy plynule k otázce vlastnictví. Jeho narušení a nesamozřejmost lze zachytit skrze výpovědi o „našem domě“, „našem pozemku“, které běžně doplňovaly příběhy o současných majitelích nemovitostí. Ke zpochybňování nároku nových obyvatel/Čechů na tento majetek nedochází (srov. též Lehmann 1993: 123). „Starý“ a „ztracený domov“ reprezentuje minulost, silný vztah k němu je založen na vědomí existence kořenů. Přítomnost a budoucnost však v biografiích patří „novému“/„druhému“ místu, kde si vysídlenci vybudovali nový dům, jenž umožnil jejich materiální zakotvení a pro jejich děti se stal již domem a „domovem“ rodným.²⁹ Oba „domovy“ tak stojí v příbězích vedle sebe, nikdy se z nich nestávají konkurenční pojmy.

Faktický a trvalý návrat do Československa (resp. České republiky) je tedy ze strany narátorů nemyslitelný. Touha po návratu se týkala do určité doby po nuceném vysídlení především generace rodičů našich vypravěčů (srov. Fendl 2007: 23), oni sami oproti tomu své návštěvy „domova“ interpretují pouze jako dočasné. Narátorovi M. L. brání pomyslnému návratu především představa opětovného „nového“ začátku:

Svůj domov miluji a rád se tam vracím, ale můj domov je teď... místo, kde jsem se narodil, zůstane navždy domovem. Ale teď je můj domov tady, můj nový domov a už se nikdy nevrátím. Musel bych začít zase od začátku. A tady mám vše. A s tím Čechem, co je teď na našem statku, mám moc dobrý vztah, byl dokonce už i tady u nás, to bylo ještě v době víza.³⁰

Také v následující výpovědi narátorky K. B. se odráží zakoušení dvojího „domova“; „domova“ coby místa narození a současného „domova“, který znamená bezpečí a dostatečné materiální zajištění, tedy vlastnosti, které někdejší „domov“ postrádá:

29 K polaritě „starého“ a „nového“ domova u německých vysídlenců viz Fendl (2007).

30 Rozhovor s M. L. (nar. 1935, Velké Losiny u Šumperka) veden 7. 10. 2017 (Ehringshausen, Hesensko).

Ono se vždy říká, jedu domů. Ano, narodila jsem se tam. Ale je to takové divné, jak bych to vysvětlila. Domov (v původním znění Heimat, pozn. aut.) je vlastně Vlkov, ale doma (v původním znění daheim, pozn. aut.) jsem tady a tady se cítím dobře a to je pro mě taky domov (v původním znění Heimat, pozn. aut.). Rozumíš mi? Ve Vlkově bych nechtěla ani bydlet. Mně se tu daří dobře. Bůhví, jak by se nám dařilo ve Vlkově, kdybychom byli ještě doma (v původním znění daheim, pozn. aut.). Pravděpodobně ne tak dobře jako tady, když to člověk tak vidí.³¹

Domov jako místo setkávání a míjení „starých“ a „nových“ obyvatel

Není to pouze prostorová dimenze, která „domov“ určuje. Vztah jedince k „domovu“ se utváří především skrze interakce s místními lidmi, s nimiž společně sdílíme stejný prostor – s rodinou, přáteli, sousedy. Síť sociálních vztahů generuje svět každodennosti, který je nám důvěrně známý a vzbuzuje v jedinci pocit důvěry a blízkosti (Szaló 2006: 149). Radikální sociální proměna někdejšího „domova“ oproti tomu vytvářela pocit vzdálenosti a cizosti. Vystihuje to jeden z vysídlenců, který po příjezdu z Československa v roce 1957 na stránkách domovského časopisu napsal: *Rád jsem tam byl, ale stejně tak rád jsem se vrátil, neboť k domovu patří také všichni ti milí lidé, kteří tu už nejsou* („... Die Häuser sind zerfallen...“ 1957).

Sociální aspekt proměny „starého domova“ během svých vyprávěních reflektovali pochopitelně i narátoři. V tomto kontextu bylo pohraničí interpretováno jako místo setkávání nebo míjení různých sociálních a etnických skupin. Kontakty s Čechy zůstávaly zpravidla povrchní hlavně z důvodu jazykové bariéry. I proto začali někteří navštěvovat místní Němce, kteří z různých příčin v Československu zůstali (nemuselo se vždy jednat o příbuzné) a pro vysídlence se stali překladateli a „průvodci“ v sociálně a kulturně změněném „domově“.³² Zároveň se ve vzpomínkách opakovaně objevovaly příběhy o Česích či celých českých rodinách, se kterými byl navázán hlubší a přátelský vztah. Tito obyvatelé (stejně jako zde žijící Němci) byli chápáni jako „oběti“ komunistického režimu, popisovala se především jejich nízká životní úroveň. V narátorech vzbuzovali lítost a jejich životní podmínky se snažili zlepšit prostřednictvím různého západního zboží (v příbězích se objevují různé druhy potravin, dámské punčochy nebo nošené oblečení) či penězi, kterými své příbuzné, přátele a známé obdarovávali. Někdy tak činili i v přímém rozporu s názory jejich rodičů, pro které byl prožitek vyvlastnění a nuceného vysídlení z Československa nepřekonatelnou křivdou, jak přibližuje narátorka W. B.:

31 Rozhovor s K. B. (nar. 1936, Děkov u Rakovníka) veden 14. 7. 2017, (Augsburg, Bavorsko).

32 O těchto návštěvách místních obyvatel vysídlenci pravidelně informovali také na stránkách vysídleneckých časopisů.

Zajímavé je, že dole ve vesnici žila jedna, ta co tam žila, mluvila německy, učitelka tenisu v NDR. (...) Dcera byla učitelka v Mariánských Lázních. S nimi jsme se vždy pěkně pobavili. Kdyby to bývali věděli moji rodiče, my jsme jim tam přivezli víc oblečení, než jsme si mohli vzít s sebou (během vyhnání, pozn. aut.). To, co jsme už nepotřebovali, oni moc oblečení neměli. Češi byli na vesnicích chudí, moc oblečení neměli. Měli na sobě staré věci. A my jsme tam odvezli věci, které už jsme nepotřebovali, a oni zas něco měli. A jednoho dne můj Anton říká: „Maminko, kdyby se to dozvěděli staří rodiče, že tam vždycky vozíme věci, to by se jim nelíbilo. Víc jak 50 kg jsme tam odvozili.“³³

Komunistické Československo bylo reflektováno jako místo nedostatku a hospodářského úpadku. V příbězích se opakovaným dokladem zdejší nízké životní úrovně stalo setkání s romským obyvatelstvem, kterému bylo někdy přisuzováno pustošení okolních domů a budov.³⁴ Kontrastně k tomu se narátoři nyní dostávali do rolí „bohatých“ západních turistů. K topoi řady těchto mikropříběhů bezesporu patřilo vyprávění o příjezdu „západního vozidla“, které u místního obyvatelstva na jedné straně vyvolávalo rozruch a zvědavost, na straně druhé ale i strach z trvalého návratu Němců:³⁵

V Šumperku bylo plno Cikánů, to byl můj první dojem, když jsme tam přijeli. No koukali, když jsme přijeli s německými auty. „Jedou Němci“ a koukali za závěsy. Češi měli strach, že se zase vracíme.“³⁶

Ačkoliv mohla pozice turistů ze Západu a nositelů cizí a „hodnotnější“ měny narátorům v komunistickém Československu zajistit značné výhody, nebylo toto privilegované postavení z jejich strany přijímáno bez výhrad. Terčem ostré kritiky se staly zejména situace, během nichž byli zvýhodňováni před hosty z bývalé Německé demokratické republiky (NDR). Přínejmenším v oblasti služeb tak nebyl komunistickou propagandou vytvářený dvojí obraz Němců – západních Němců coby „revanšistů“ a východoněmeckých „bratrů“ – naplňován.

Když jsme pak přišli do restaurace, byli jsme Čechy upřednostněni, protože německá marka měla větší hodnotu než marka z NDR. Kolikrát mi jich bylo líto, čekali tři, čtyři hodiny na jídlo a my ho dostali hned. To mě trochu bolelo, protože my jsme přece byli všichni Němci.“³⁷

33 Rozhovor s W. B. (nar. 1932, Rájov u Mariánských Lázní) veden 1. 12. 2017, (Leun, Hesensko).

34 Velice negativně byla setkání s romským obyvatelstvem líčena v domovských časopisech (např. Ohne Kommentar! 1955; M. K. 1950).

35 V domovských časopisech byly tyto příběhy často opatřeny i fotografií vozu, které obklopoval žasnoucí dav místních lidí (srov. Kreisslová 2014).

36 Rozhovor s M. L. (nar. 1935, Velké Losiny u Šumperka) veden 7. 10. 2017 (Ehringshausen, Hesensko).

37 Rozhovor s M. L. (nar. 1935, Velké Losiny u Šumperka) veden 7. 10. 2017 (Ehringshausen, Hesensko).

Během interpretace cest do Československa se tak objevuje další výrazná kategorie obyvatel NDR. Narátoři hovoří (obdobně jako pan M. L. výše) o solidaritě německých vysídlenců ze Západu s východními Němci, ve které se odrážela společně sdílená národní identita. Navíc měli někteří z vysídlenců v NDR příbuzné. V takových případech se v biografiích stal „starý domov“ místem setkávání rodinných příslušníků jinak „železnou oponou“ rozděleného Německa. Zde se však již odkláním od původního záměru koncentrovat se na pamětnickou zkušenost prvního shledání se „starou domovinou“.

Závěr

Fenomén domova byl v této studii nahlížen jako místo dočasného návratu osob, které o něj v důsledku poválečných nedobrovolných migračních procesů přišly. Až zkušenost ztráty a nuceného opuštění z „domova“ učinily nesa-mozřejmý a nejistý jev, který se stal pro identitu a paměť německých vysídlenců z Československa ústředním motivem. Různé významy, které mu v rámci jeho prvních návštěv po roce 1945 připisovali samotní aktéři „domovské“ turistiky, bylo možné odvodit ze současného prezentování minulosti v autobiografických vyprávěních této specifické skupiny ko-etnických migrantů.

Za výchozí dichotomii lze považovat rozdělení na „starý“/„ztracený“ a „nový“/„druhý“ domov. Tato místa mají diverzní obsah, jejich význam je však v obou případech plnohodnotný. Zatímco „starý domov“ se stal reprezentací minulosti, „nový domov“ je součástí přítomnosti skrze zde po roce 1945 nově vybudovanou existenci a aktuální pobyt, a je k němu směřována i budoucnost prostřednictvím dětí a vnoučat, pro něž se stal rodištěm. Oproti tomu je „starý domov“ interpretován jako prostor původu a kořenů, místo dětství a mládí, kam člověk vždy bude jistým způsobem náležet, přestože z něj byl vytržen. Situován je tedy vždy do konkrétních míst – rodných měst a obcí.³⁸ Během svých návštěv se však vysídlenci nevraceli do prostoru, který zůstal uchován v jejich vzpomínkách nebo kolektivní paměti tohoto vzpomínkového společenství. V době jejich odloučení prošel radikální sociální a kulturní proměnou. „Starý domov“ se tak spíše jeví jako „vzpomínaný domov“ utvářený nostalgickými představami, přestože je i ve své současné podobě označován stejným adjektivem. Je zřejmé, že nesrovnalosti mezi představami a realitou se vynořují zvláště během vyprávění o prvních cestách „domů“, které s sebou nesly zkušenost „odcizení“ a obtížné orientace v nově nastolených podmínkách.

Napětí do příběhů vnášely vzpomínky na shledání s rodným domem, který v tomto momentě reprezentoval domov v rovině hmotného zakotvení. Zejména v případech jeho zchátralého stavu či likvidace prožívali někteří

38 Nacionalistické vymezení „domova“ se naproti tomu v rozhovorech objevovalo sporadicky.

narátoři hluboký smutek. Vedle fyzické změny byla v biografiích reflektována také sociální proměna „domova“. Současní obyvatelé pohraničí nezůstali stranou pozornosti narátorů, případné rychlé i dlouhodobé kontakty navázané během cest se staly důležitým tématem vypravování. „Domov“ tak mohl být chápán jako prostor pro navazování nových vztahů a ještě častěji jako místo udržování starých vztahů, když docházelo ke společnému setkávání s místními Němci, kteří v Československu zůstali, nebo německými příbuznými z NDR.

Přes první zkušenosti nejistoty při pohybu v „cizím“ prostředí se nakonec „starý domov“ i v pozměněné podobě stal místem opakovaných návratů. Na rozdíl od některých zástupců starších generací se narátoři do České republiky dodnes vrací, tráví zde dovolené a leckdy s sebou berou i své děti a vnoučata. V těchto případech se „starý domov“ stává prostorem vzpomínání a aktivní transmise rodinných vzpomínek, přičemž je zajímavé sledovat, jaký význam tomuto místu přisuzují zástupci dalších generací, kteří jsou již narozeni v Německu. Po roce 1989 se navíc otevřely i další možnosti jak na současném dění ve „staré domovině“ participovat. Tyto otázky však ponechávám v rámci této studie prozatím stranou, neboť se jedná o témata, která by si zasloužila samostatné zpracování.

Květen 2018

Literatura

- Alheit, Peter – Dausin, Bettina. 1990. *Biographie. Eine problemgeschichtliche Skizze*. Bremen.
- Bastian, Andrea. 1995. *Der Heimat-Begriff. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung in verschiedenen Funktionsbereichen der deutschen Sprache*. Tübingen.
- Bausinger, Hermann. 2001. Heimat und Globalisierung. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 104: 121–135.
- Bretschneider, Uta. 2018. Reisen als erinnerungskulturelle Praxis. Der „Heimwehtourismus“ der deutschen Flüchtlinge und Vertriebenen. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 69: 185–198.
- Burachovič, Stanislav. 2002. Gedanken zum sudetendeutschen Heimwehtourismus aus tschechischer Sicht. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen*. Freiburg: 223–244.
- Donig, Natalia – Scholl-Schneider, Sarah. 2009. Einleitung. In: Donig, Natalia – Flegel, Silke – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Heimat als Erfahrung und Entwurf*. Münster: 13–31.
- Eisch, Katharina. 2002. „Doch die Erinnerung, die bleibt mir stets gewiß“. Bilder und Inszenierungen der verschlossenen Böhmerwald-Heimat. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs*. Freiburg: 29–54.
- Fendl, Elisabeth. 1998. Reisen in die verlorene Vergangenheit. Überlegungen zum „Heimwehtourismus“. In: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 41: 85–100.
- Fendl, Elisabeth. 2007. Zwischen „daheim“ und „zu Hause“. Zum Heimatbegriff von Flüchtlingen und Vertriebenen. In: Haus der Heimat des Landes Baden Württemberg (ed.): *Heimat – Annäherungsversuche*. Stuttgart: 21–30.
- Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.). 2007. *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld.

- Grygar, Jakub. 2003. Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě na Těšínsku. *Český lid* 90: 135–159.
- Hájek, Martin. 2014. *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálně vědní analýzy textů*. Praha.
- Halbwachs, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha.
- Hamar, Eleonóra. 2008. *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha.
- Karlíček, Petr. 2015. Život na pomezí dvou „bratrských socialistických států“. Česko-saská hranice po druhé světové válce (1945–1966). In: Vaněk, Pavel (ed.): *Ochrana státní hranice v sedmdesátých letech 20. století*. Brno: 88–108.
- Kasten, Tilman. 2017. Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: 9–38.
- Köstlin, Konrad. 1996. „Heimat“ als Identitätsfabrik. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 99: 321–338.
- Krauss, Marita. 2015. Hranice, migrace, domov. In: Fassl, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: 10–31.
- Kreisslová, Sandra. 2014. Obraz „staré domoviny“ na stránkách krajského tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947–1959). *Ústecký sborník historický*: 143–164.
- Kreisslová, Sandra. 2018. Jáchymov a jeho okolí po roce 1945 optikou domovských novin *Mei' Erzgebirg'* (1954–1959). In: Pinerová, Klára (ed.): *Jáchymov ve 20. století*. Praha: (v tisku).
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana. 2017. Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: 199–235.
- Kusá, Zuzana. 1995. Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach. *Genealogicko-heraldický hlas* 5: 17–20.
- Lehmann, Albrecht. 1983. *Erzählstruktur und Lebenslauf. Autobiographische Untersuchungen*. Frankfurt/Main – New York.
- Lehmann, Albrecht. 1993. *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München.
- Lehmann, Albrecht. 2007. *Reden über Erfahrung. Kulturwissenschaftliche Bewusstseinsanalyse des Erzählens*. Berlin.
- Lozoviuk, Petr. 2012. *Grenzland als Lebenswelt*. Leipzig.
- Mannheim, Karl. 2007. Problém generací. *Sociální studia*: 11–44.
- Mlynář, Jakub. 2014. Paměť a narativita. In: Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: 213–235.
- Mücke, Pavel. 2017. *Šťastnou cestu...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989)*. Pelhřimov.
- Pažout, Jaroslav (ed.). 2015. *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha – Liberec.
- Petráň, Josef. 2012. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha.
- Picard, Jacques. 2014. Biografie und biografische Methoden. In: *Methoden der Kulturanthropologie*. Bern: 177–194.
- Rosenthal, Gabriele. 1995. *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt a. M.
- Rychlík, Jan. 2007. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha.

- Saueremann, Dietmar. 2002. Erinnern und Zeichensetzen. Zur Erinnerungskultur von Vertriebenenfamilien. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs*. Freiburg: 79–100.
- Sedlák, Petr. 2013. Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. *Soudobé dějiny* 20: 120–157.
- Scholl-Schneider, Sarah. 2014. Schwellen überschreiten. Heimatreisen als kulturelle Veränderungsrituale. In: Rolshoven, Johanna – Spode, Hasso – Sporrer, Dunja – Stadlbauer, Johanna (eds.): *Mobilitäten! Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung* 10: 156–170.
- Scholl-Schneider, Sarah. 2015: Více než otázky a odpovědi. Mezikulturní orální historie v teorii a praxi. In: Fassl, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: 63–90.
- Scholl-Schneider, Sarah. 2017. „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: 237–255.
- Schütz, Alfred. 1945. „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50: 369–376.
- Schütze, Fritz. 1983. Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis* 13: 283–293.
- Szaló, Csaba. 2006. Domov a jiná místa/ne-místa. Formování kulturních identit. *Sociální studia*: 145–160.
- Szaló, Csaba. 2017. *Paměť míst. Kulturní sociologie vzpomínání*. Praha.
- Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.). 2014. *Příběhy (ne)obyčejných profesí*. Praha.
- Weger, Tobias. 2008. „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*. Frankfurt a. M.
- Welzer, Harald. 2002. *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. München.
- Žmegač, Jasna Čapo – Voß, Christian – Roth, Klaus (eds.). 2010. *Co-Ethnic Migrations Compared. Central and Eastern European Contexts*. München – Berlin.

Archivní prameny

- Pronikání revanšismu do ČSR v rámci cestovního ruchu.
Politické byro ÚV KSČ. ABS, f. A2-2, inv. j. 620.

Domovské časopisy

- M. K. 1950. Wiederbegegnung mit der Heimat. In: *Komotauer Zeitung* 19/20: bez paginace.
Ohne Kommentar! 1955. In: *Komotauer Zeitung* 10: 92.
- P. 1956. Nach elf Jahren. Wiedersehen mit der verlorenen Heimat. In: *Mei' Erzgebirg'* 25: 5–6.
- Reisen in die Tschechoslowakei. 1956. In: *Mei' Erzgebirg'* 21: 7.
- „Steht meiner Heimat Haus...“. 1961. In: *Egerer Zeitung* 12: 192–193.
- Sudetendeutsche bringt uns Devisen! Wir lachen euch dafür aus, höhnt die tschechische Presse. 1956. In: *Komotauer Zeitung* 10: 86.
- „...Die Häuser sind zerfallen, die Städte wüst und leer, und fragst du nach Menschen, du findest sie nicht mehr.“ Erschütternde Eindrücke dreier Landsleute von ihrer jüngsten Reise durch die Komotauer Heimat. 1957. In: *Komotauer Zeitung* 11: 27.
- ... und aus Komotau. 1950. In: *Das junge Komotau. Der Heimatrundbrief für Jung und Alt* 16: 6–7.